

3.4. Інші категорії дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах

Діти, які зазнають жорстокого поводження та насильства

Проблема насильства в сім'ї та дитячому середовищі останніми роками набула актуальності, про що свідчить як статистика Міністерства внутрішніх справ України, так і дані різноманітних досліджень. За даними Міністерства внутрішніх справ України, у 2011 році від злочинів, пов'язаних із насильством у сім'ї, потерпіло 240 дітей, із яких 147 у віці до 14 років. Крім того, щороку зростає кількість осіб, які перебувають на обліку в органах внутрішніх справ за скоєння насильства в сім'ї (табл. 3.4.1).

Таблиця 3.4.1.

Кількість осіб, які перебувають на обліку в органах внутрішніх справ за скоєння насильства в сім'ї (за даними Міністерства внутрішніх справ України)

Рік	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість	84155	85178	87831	85085	93327	91913	102144

За результатами соціологічних досліджень, найчастіше діти зазнають насильства вдома та в школі. Так, за результатами дослідження «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності» 8 % потерпали від образливого ставлення однокласників/одногрупників, 6 % терпіли таке ставлення від інших учнів/студентів навчального закладу і 5 % від учителів/викладачів; головними агресорами в сім'ї є брати та сестри, але в більшості випадків їх дії мають лише вербальний прояв (ображали брати/сестри – 12 %, батьки – 7 %). Дослідження показало, що діти, які мешкають у селі, рідше стикаються з випадками образливого ставлення до себе або з проявами насильства, якщо порівнювати із жителями обласних центрів та інших міст. За результатами дослідження виявилось, що покарання з боку батьків є досить поширеною формою виховних заходів. Кожна друга дитина відмітила, що батьки карають її за певні вчинки (найбільше таких серед 14–15-річних), а саме: через погане навчання (65 %), невиконання своїх домашніх обов'язків (55 %) або пізнє повернення додому (49 %). Серед засобів покарання батьки використовують лайку (57 %) (частіше застосовують до дітей старшого віку), фізичне покарання – так, кожна дванадцята дитина (7 %) відмітила, що батьки б'ють її за провини (переважно дітей молодшого віку).

Усі діти, які постраждали від насильства, пережили психологічну травму, розвиваються в подальшому зі значними емоційними особливостями, які відображаються в поведінці дитини й негативно впливають на подальше їхнє життя, це відтворення жорстокості в суспільстві та спонукання до неї,

оскільки колишні жертви насильства самі часто стають здатними на різні форми насильства та жорстоке поводження з дітьми.

Отже, особливого значення набуває надання соціально-психологічної допомоги цій категорії дітей. В організації надання необхідної допомоги дітям, які постраждали від різних видів насильства, тісно взаємодіють служби у справах дітей, управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також відповідні підрозділи органів внутрішніх справ. Разом із тим зазначена категорія дітей може отримати медичну, психологічну, юридичну, педагогічну та інші види допомоги в таких закладах соціального захисту, як притулки для дітей служб у справах дітей та центри соціально-психологічної реабілітації дітей.

Протягом 2011 року спеціалісти центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді вживали заходи щодо попередження насильства в сім'ї, жорстокого поводження або реальної загрози їх вчинення. Соціальні послуги отримали 8 136 осіб, які постраждали від насильства в сім'ї, жорстокого поводження або реальної загрози їх вчинення, що на 5 % більше, ніж у 2010 році (протягом 2010 року – 7 764 особи). Із загальної кількості отримувачів послуг – 1 960 дітей та 6 176 осіб віком від 18 років. У результаті надання невідкладної комплексної допомоги сім'ям щодо зменшення проявів насильства та жорстокого поводження з дітьми 176 дітей залишилися у родинах, а 17 дітей із закладів державного утримання було повернуто в біологічні сім'ї.

Кількість звернень до центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо проблем насильства перевищує показник 2010 року, що може свідчити про зростання рівня обізнаності населення з питань можливості отримання різноманітної допомоги. Проте проходження особами, які вчинили насильство, відповідних корекційних програм є утрудненим у багатьох регіонах через недостатню кількість закладів соціального обслуговування. В Україні у 2011 році функціонував 21 центр соціально-психологічної допомоги. 226 осіб (14 % від усіх отримувачів послуг, що перебували в цілодобовому стаціонарі), які отримали допомогу в центрах соціально-психологічної допомоги, звернулися по допомогу саме через проблеми насильства в сім'ї. Крім того, діти, які постраждали від насильства чи жорстокого поводження, можуть також отримати реабілітаційні послуги в центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, притулках для дітей. Окрім закладів державного підпорядкування значну роль у соціальній реабілітації дітей, постраждалих від торгівлі людьми, відіграють неурядові організації. У цілому у 2011 році нараховувалося 65 спеціалізованих установ, закладів та організацій, що надають послуги особам, які постраждали від насильства в сім'ї.

Слід зазначити, що проблема насильства в сім'ї має прихований характер, оскільки більшість жертв насильства не наважуються з різних причин звернутися до правоохоронних органів або соціальних служб. З метою привертання уваги громадськості до проблеми подолання насильства в сім'ї, протидії жорстокому поводженню з дітьми, гендерного насильства та забезпечення рівних прав жінок і чоловіків та сприяння утвердженню ненасильницької ідеології в українському суспільстві щорічно з 2010 року в рамках

Національної кампанії «Стоп насильству!» проходить акція «16 днів проти насильства». Акція проводиться в регіонах України щорічно з 25 листопада до 10 грудня.

Постраждали від насильства в сім'ї мають можливість отримати термінову соціально-психологічну та правову допомогу фахівців Національної «гарячої лінії» з питань запобігання насильству та захисту прав дитини, створеної Центром «Ла Страда-Україна». За 2011 р. фахівцями Центру було надано 12162 консультації. Слід зазначити, що 33,7 % дзвінків, які поступили на «гарячу лінію» у 2011 році, – це дзвінки від дітей. Крім того, у 2011 р. кількість дзвінків від дітей збільшилась майже на 10 %.

Слід підкреслити, що проблеми насильства, жорсткого поводження з дітьми наносять непоправну шкоду фізичному, психічному та моральному здоров'ю дітей, розвитку їх особистості. У зв'язку із цим необхідно активізувати профілактичну роботу серед батьків з метою попередження жорсткого ставлення до дітей, розширити мережу соціально-реабілітаційних центрів, удосконалити існуючі й розробити нові реабілітаційні програми, поліпшити систему підготовки та перепідготовки фахівців, які працюють з дітьми, що потерпіли від насильства і жорсткого поводження з ними.

Діти-біженці, шукачі притулку

Проблема дітей, які шукають притулок, дітей-біженців є актуальною для багатьох європейських країн, у т.ч. й для України. За даними Державної міграційної служби України, протягом 2011 року до територіальних органів міграційної служби подано 773 заяви про надання статусу біженця 890 іноземцями, з них: 111 дітей у складі сім'ї та 18 неповнолітніх шукачів притулку, розлучених із сім'єю. За вказаний період 133 заявникам надано статус біженця, із них – 29 дітям, зокрема вихідцям з Афганістану (19), Палестини (5), Сомалі (4, у т.ч. 3 дітям, розлученим із сім'єю) та Анголи (1).

У пунктах тимчасового розміщення біженців м. Одеси та Закарпатської області протягом 2011 року перебувало 133 особи дітей-біженців і неповнолітніх шукачів притулку з 12 країн світу, зокрема: 92 дитини – із Афганістану, 10 – Киргизстану, 8 – Сирії, 6 – Сомалі, 5 – Судану та інших країн світу.

Діти-біженці та діти-шукачі притулку мають ряд проблем – доступ до отримання якісних медичних послуг, отримання якісної освіти, реалізації своїх творчих здібностей, інтеграції до українського суспільства тощо. Ці проблеми виникають внаслідок незнання української мови, низького матеріального статку родин, відсутності місця проживання і реєстрації тощо. Зазначені фактори, а також багато інших роблять цих дітей у соціальному, економічному та психологічному планах більш вразливими.

Адміністраціями пунктів тимчасового перебування біженців у м. Одеса та Закарпатській області за підтримки неурядових організацій проводяться різноманітні інтеграційні заходи для дітей-біженців. Зокрема, на базі пункту тимчасового розміщення біженців у Закарпатській області в рамках співпраці з виконавчим партнером Управління Верховного Комісара ООН

у справах біженців Міжнародним фондом охорони здоров'я та навколишнього середовища «Регіон Карпат» для біженців організовано мовні курси з вивчення української мови; неповнолітні діти-шукачі притулку та діти-біженці навчаються у загальноосвітніх школах міст Мукачева та Перечина, а діти дошкільного віку відвідують садочок; а в рамках програми «Спорт проти расизму і ксенофобії» проводяться футбольні зустрічі команди мешканців пункту і місцевого футбольного клубу «Метеор».

Значну допомогу в процесі соціальної інтеграції в українське суспільство біженців, особливо дітей-біженців надає Данська рада у справах біженців, яка з 2009 року реалізує проект «Правовий та соціальний захист дітей, що шукають притулку, та дітей-біженців в Україні, Білорусії та Молдові». Слід зазначити, що з 2012 року за підтримки Данської ради у справах біженців у Закарпатській області розпочалася реалізація проекту «Україна – моя друга Батьківщина», який спрямований на інтеграцію дітей-біженців в українське суспільство, а на базі Пункту тимчасового розміщення біженців у м. Одеса проект «Адаптаційна програма для дітей-біженців та шукачів притулку».

116

Значним кроком у реалізації прав дітей зазначеної категорії стало набрання чинності у серпні 2011 року Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», яким уперше на рівні законодавства було закріплено безперешкодний доступ дітей, які розлучені із сім'єю, до процедури визнання біженцем особи, що потребує додаткового захисту. Однак невіршеними на нормативно-правовому рівні залишаються питання порядку визначення віку дітей, що шукають притулку, та дітей-біженців, порядку призначення законного представника дитині, розлученій із сім'єю, та внесення відповідних змін до нормативно-правових актів у частині надання дітям-біженцям, розлученим із сім'єю, статусу дітей, позбавлених батьківського піклування.

Викоренення дитячої праці

Відповідно до існуючих нормативно-правових норм мінімальний вік для прийому на роботу в Україні становить 16 років. З 15 років, як виняток, діти можуть працювати лише за згодою одного з батьків або особи, що його замінює. Із 14-річного віку допускається прийняття на роботу дитини за умови, що вона є учнем школи, професійно-технічного (технікуму) чи середнього спеціального навчального закладу (училища), робота не завдає шкоди здоров'ю і здійснюється у вільний від навчання час та є згода одного з батьків або особи, що його замінює. З огляду на це частка дітей, яка залучена до праці, є незначною.

Слід зазначити, що з метою здійснення контролю за реалізацією положень Конвенції 182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» й додержанням законодавства про працю неповнолітніх Міністерство соціальної політики України та Державна інспекція України з питань праці щорічно організують проведення спільних перевірок стану дотримання законодавства про працю неповнолітніх на підприємствах, в установах і організаціях різних форм власності територіальними

державними інспекціями праці та службами у справах дітей із залученням представників інших контролюючих органів.

Враховуючи масштаб поширення неофіційної зайнятості, рівень бідності сімей з дітьми та залучення дітей до сезонної праці, частка дітей, яка має досвід роботи, достатньо висока. Так, за результатами опитування дітей у межах проекту «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності» кожна четверта дитина має досвід роботи (або працює зараз, або працювала раніше), за яку вони або інші отримували винагороду (13 % серед 10–13-річних, 25 % серед 14–15-річних, 37 % – серед 16–17-річних). Серед працюючих більше хлопців (31 %, дівчат – 16 %), мешканців обласних центрів (29 %, міст – 24 %, сіл – 20 %) і тих, кому 16–17 років. Така зайнятість впливає на те, що діти не мають змоги бачитися з друзями (кожний четвертий з тих, хто мав досвід роботи, вказав на це), мати вільний час (кожний третій), обмежені в можливості відвідувати гуртки, секції, студії (кожний сьомий), змушені пропускати заняття в навчальному закладі (кожний десятий).

Проте існують і набувають поширення й найгірші форми дитячої праці, викоренення яких і є одним із важливих напрямів захисту прав дітей в Україні. Результати дослідження за методом швидкого оцінювання МОП-ІПЕК ще у 2006 р. показали, що найгірші форми дитячої праці в Україні поширені в таких сферах діяльності, як сільське господарство, вулична торгівля, робота на неофіційних вугільних копальнях, індустрія розваг (робота в барах і нічних клубах), секс-індустрія (проституція та порнографія), незаконна діяльність (жебракування, азартні ігри, розповсюдження наркотиків) та інші нелегальні види діяльності. Слід зазначити, що така форма дитячої праці, як жebraкування, у зв'язку зі зміною законодавства (введення кримінальної відповідальності за втягування дитини в жebraкування) практично зникає. Проте проблеми поширення дитячої проституції й порнографії стають усе більш актуальними для України.

Так, за результатами дослідження «Дитячий секс-туризм в Україні: спроба ситуаційного аналізу», яке у 2011–2012 роках провів Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна» разом із Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, Кримінологічною асоціацією України, Харківським національним університетом внутрішніх справ, проблема секс-туризму є актуальною для України через низку факторів: складність виявлення таких злочинів і корупція в органах влади, терпиме ставлення українського суспільства до дитячого секс-туризму, особливо із залученням дітей віком від 15 років, та недостатнє розуміння наслідків сексуальної експлуатації для дітей. Свою роль відіграє й імідж України як країни дешевих сексуальних послуг та інших розваг і можливостей для уникнення покарання. Зручне географічне розташування та відсутність візового режиму також притягують секс-туристів в Україну. З іншого боку, всередині країни також є низка факторів, які сприяють явищу секс-туризму: погане матеріальне становище, дитяча бездоглядність, негативний вплив середовища на дітей та молодь, конс'юмеризм, алкоголізм, наркоманія.

Крім того, як показали результати дослідження, в Україні існує законодавство, яке встановлює відповідальність за сексуальні зловживання та сексуальну експлуатацію дітей, у тому числі з боку туристів, однак містять лише положення, спрямовані на переслідування й покарання винних. Законодавство не передбачає необхідності щодо інформування туристів про заборону використання туризму з метою сексуальної, трудової та інших видів експлуатації. І оскільки законом чітко не встановлена заборона на пропагування секс-туризму та дитячого секс-туризму зокрема, не встановлено відповідальність суб'єктів туристичної діяльності у сфері інформування своїх клієнтів про заборону сексуальних зловживань відносно дітей, така діяльність на практиці не проводиться.

Діти, які були залучені до найгірших форм дитячої праці, мають можливість отримати допомогу в центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, притулках для дітей, реабілітаційних центрах неурядових організацій.

118

У листопаді 2009 року в Україні на базі Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна» було створено Електронну «гарячу лінію» з протидії дитячій порнографії в Інтернеті. Кожен користувач Інтернету може повідомити про факти дитячої порнографії в Інтернеті на сайті лінії. Лінія дає можливість зробити це анонімно або ж залишити свої контакти в тому разі, якщо клієнт бажає отримати подальшу інформацію про те, як далі проводилась робота з одержаною інформацією. Для ефективної організації протидії дитячій порнографії налагоджена співпраця між Центром «Ла Страда-Україна» й Управлінням боротьби з кіберзлочинністю та торгівлею людьми Міністерства внутрішніх справ України. За період з початку роботи лінії до кінця 2011 року на «гарячу лінію» надійшло 636 повідомлень, із них 192 – про дитячу порнографію.

Підсумовуючи, слід зазначити, що актуальною для України залишається проблема розробки й апробації механізмів та інструментів із запобігання найгірших форм дитячої праці та створення системи реабілітації дітей, вилучених із них.

Діти, які постраждали внаслідок торгівлі людьми

Негативним наслідком соціально-економічних змін у державі є збільшення кількості випадків торгівлі людьми, у тому числі й дітьми. У межах країни українські жінки та діти страждають від торгівлі людьми, яка проводиться з метою сексуальної експлуатації, жінки й чоловіки будь-якого віку – від торгівлі людьми з метою примусової праці, а дітей з неблагополучних сімей примушують до жебракування. Безпритульні діти і діти з дитячих будинків продовжують залишатися особливо уразливими в плані торгівлі людьми на території України.

За даними правоохоронних органів, відбувається щорічне зростання кількості зареєстрованих фактів торгівлі людьми. Так, у 1998 році їх було зареєстровано – 2, у 2000 році – 42, у 2004 році – 269, у 2009 році – 279, у 2010 році – 246, за 2011 рік – 197.

За результатами роботи органів внутрішніх справ України упродовж 2010 року виявлено 277 злочинів, передбачених ст. 149 Кримінального кодексу України (торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини), виявлено 285 осіб, потерпілих від торгівлі людьми, у тому числі 41 неповнолітня особа, за 2011 рік – виявлено 197 злочинів, повернуто в Україну 211 постраждалих, з них – 14 дітей.

Важливу роль у наданні допомоги відіграють центри реінтеграції для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, котрі створені за підтримки Міжнародної організації міграції. На сьогодні в Україні функціонує 8 таких центрів (в Одесі – два; у Києві, Житомирі, Луцьку, Чернівцях, Дніпропетровську, Львові – по одному). У центрах надано соціальну, психологічну, медичну, матеріальну, інформаційно-юридичну допомогу за 6 місяців 2011 року 47 дітям (у 2010 р. – 123), 26 дівчатам та 21 хлопчику, які постраждали від торгівлі людьми.

Особи, які потерпіли від торгівлі людьми, мають можливість отримати допомогу і фахівців центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. У 2011 році 262 особи, які постраждали від торгівлі людьми (252 – у Донецькій, 5 – у Миколаївській, 3 – у Чернівецькій, 2 – у Черкаській областях), отримали таку допомогу: лікування (9 осіб), оформлення необхідних документів (37 осіб), реєстрація (12 осіб), вирішено житлово-побутові проблеми (у 5 осіб), направлено до закладу соціального обслуговування (3 особи), працевлаштовано (12 осіб), налагоджено соціальні зв'язки (122 особи).

У цілому, за даними Міністерства соціальної політики України, потерпілі від торгівлі людьми мали можливість отримати допомогу в центрах соціально-психологічної допомоги (у 2011 р. нараховувався 21 центр), установах та закладах громадських організацій. Усього в Україні у 2011 році функціонував 51 заклад, де надали послуги особам, постраждалим від торгівлі людьми.

Діяльність названих закладів спрямована на забезпечення юридичного захисту жертв торгівлі людьми, конфіденційного медичного обстеження, соціальної та психологічної допомоги. Реінтеграційними програмами передбачено проведення тренінгів, індивідуальної роботи з метою подальшого працевлаштування жертв торгівлі людьми, надання їм практичної допомоги у вирішенні житлових та майнових питань.

З метою надання допомоги дітям, які постраждали від торгівлі дітьми, вони можуть улаштовуватися до центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та притулків для дітей служб у справах дітей з метою надання їм психологічної допомоги та забезпечення реабілітації в порядку, встановленому законодавством. Ці заклади із залученням закладів освіти, охорони здоров'я здійснюють розробку та впровадження індивідуальної програми допомоги дитині, яка постраждала від торгівлі дітьми.

Заслуговують на увагу ініціативи громадських організацій, спрямованих на протидію торгівлі людьми. Так, у 2011 р. Молодіжний партнерський проект Центру «Ла Страда-Україна» продовжив кампанію зі збору підписів

під Петицією проти торгівлі дітьми в сексуальних цілях, яку було розпочато в жовтні 2010 р. Всеукраїнська мережа громадських організацій проти комерційної сексуальної експлуатації дітей та Національна тренерська мережа Центру «Ла Страда-Україна» приєдналися до цієї кампанії. Під час численних заходів і вуличних акцій у 14 областях України учасники кампанії зібрали 55 760 підписів.

У 2011 році міжнародними та громадськими організаціями під егідою Державної служби молоді та спорту України почалась робота з підготовки інформаційної кампанії перед Євро-2012 «Давай разом!». У рамках кампанії в Україні проводиться масштабна інформаційна робота. Обличчями кампанії стали відомі українські співачки і спортсмени, які показують «червону картку» насильству, торгівлі людьми, сексуальній експлуатації, расизму та дискримінації, а також поширенню ВІЛ-інфекції. У рамках кампанії надруковано і розповсюджуються в регіонах Євро-2012 інформаційні матеріали (плакати, брошури, картки тощо), перекладено українською мовою німецький ролик, у якому йдеться про попередження сексуальної експлуатації дітей у туризмі, який розповсюджується в соціальних мережах та на телебаченні, у містах Євро розміщені білборди й сіті-лайти з номером «гарячої лінії».

Наведені факти свідчать про необхідність активізації профілактичної роботи серед батьків, розширення мережі реабілітаційних центрів і притулків, слід удосконалити існуючі й розробити нові реабілітаційні програми для жертв торгівлі людьми.